

Ο λόγος της σιωπής

Σκέψεις με αφορμή την παρουσίαση του βιβλίου της **Σωτηρίας Μαραγκοζάκη, *Ο ύπατος της Σμύρνης***, εκδ. Κέδρος 2012, σελίδες 424.

Θα ήθελα να ξεκινήσω την παρουσίαση του βιβλίου *Ο ύπατος της Σμύρνης* με έναν ανορθόδοξο τρόπο, πολύ προσωπικό, όπως προσωπικός ήταν κι ο τρόπος της ανάγνωσής του¹.

Γεννήθηκε το 1908 στο Αϊδίني της Μικρασίας. Ίσως να γεννήθηκε και κάποια χρόνια πιο μπροστά γιατί πολλοί πρόσφυγες τότε, όταν γλίτωναν από την Καταστροφή και έφταναν στην Ελλάδα χωρίς χαρτιά, μικρογράφονταν. Τον έλεγαν Ηλία. Ήταν ο παππούς μου. Το βράδυ της ίδιας μέρας, που μου ζητήθηκε να παρουσιάσω το βιβλίο αυτό της κυρίας Μαραγκοζάκη, τον είδα στον ύπνο μου μετά από πολλά χρόνια. Χάρηκα πολύ. Ήταν καθισμένος σε ένα κρεβάτι και με κοιτούσε με αγάπη και με καμάρι, όπως μόνο οι παππούδες κι οι γιαγιάδες ξέρουν να κοιτάζουν τα εγγόνια τους. Κι τα εγγόνια αυτό το νιώθουν, γιατί είναι κάτι μοναδικό, και τη γλύκα αυτού του βλέμματος των παππούδων τους δεν θα την ξαναβρούν ποτέ στη ζωή τους. Είδα λοιπόν στον ύπνο μου τον παππού τον Ηλία, μια μέρα πριν πάρω στα χέρια μου το βιβλίο της κυρίας Μαραγκοζάκη. Τον πλησίασα με λαχτάρα, όπως πλησιάζει κανείς στα όνειρά του τους αγαπημένους που έφυγαν από τη ζωή, και του είπα: «Παππού, τόσες ιστορίες μου είπες για την Κατοχή, για τους Γερμανούς, για το στρατόπεδο όπου ήσουν όμηρος στη Γερμανία, σχεδόν τίποτε, όμως, δεν μου είπες για τη ζωή σας με τους Τούρκους στο Αϊδίني. Πώς ζούσατε; Τι απέγιναν ο πατέρας σου, η μάνα σου, ο αδελφός σου; Δεν μου μίλησες ποτέ γι' αυτά τα γεγονότα και την Καταστροφή». Δεν μου απάντησε. Μόνο με κοιτούσε αμίλητος, σιωπηλός. Οι νεκροί δεν μιλούν όταν τους βλέπουμε στα όνειρά μας. Δεν μιλούν. Μας κοιτούν αμίλητοι. Σιωπηλοί. Κι όμως η σιωπή τους δεν είναι βουβαμάρα. Είναι μια μορφή λόγου κι αυτή που θέλει το κατάλληλο αυτί για να ακουστεί. Έχει κι η σιωπή τη φωνή της. Πώς όμως αυτή η φωνή της σιωπής των αγαπημένων νεκρών θα ακουστεί; Πώς θα γίνει λόγος η σιωπή;

Συμπαθάτε με για την προσωπική, σχεδόν εξομολογητική έναρξη της παρουσίασης, που υποδεικνύει και τον τρόπο ανάγνωσης του βιβλίου της κυρίας Μαραγκοζάκη. Άλλωστε, αυτό το βιβλίο ως ιστορικό μυθιστόρημα, μας προσκαλεί σε μια προσωπική συνάντηση με

---

¹ Το κείμενο που ακολουθεί αποτελεί την εισήγηση μου στην παρουσίαση του βιβλίου της Σωτηρίας Μαραγκοζάκη, *Ο ύπατος της Σμύρνης*, που πραγματοποιήθηκε στα Άβδηρα, την Τετάρτη 24 Ιουλίου 2013 μέσα στα πλαίσια εκδηλώσεων του Φεστιβάλ Ανατολικής Μουσικής της Φιλοπρόοδης Ένωσης Ξάνθης. Δημοσιεύτηκε στην ηλεκτρονική εφημερίδα XanthiPress (<http://www.xanthipress.gr/o-logos-tis-siopis-tou-dimitri-vlachou/>).

την Ιστορία κι όχι σε μια απρόσωπη και αντικειμενική καταγραφή και θεώρηση ιστορικών πηγών και τεκμηρίων. Δεν είναι επιστημονική ιστορία το ιστορικό μυθιστόρημα. Είναι *μυθ-ιστορία*, δηλαδή ένα πολυφωνικό ψηφιδωτό παραμύθι, φτιαγμένο όμως με ψηφίδες ιστορικά εξακριβωμένης αλήθειας και ενταγμένο μέσα σε ένα ιστορικό πλαίσιο. Και πώς έστω να ψηλαφήσει κανείς την αλήθεια, ως μια ολότητα με νόημα για τον άνθρωπο κι όχι ως θραύσματα τυφλών γεγονότων, που τα κατεβάζει το ορμητικό ρεύμα ενός ποταμού στη θάλασσα της λησμονιάς, χωρίς να καταφύγει στο παραμύθι; Πώς να μιλήσει κανείς με την αυστηρά επιστημονική και έλλογη γλώσσα της ιστορίας για τον παραλογισμό και τη φρίκη του πολέμου, για το όνειρο που γίνεται εφιάλτης και με αυτήν την τρομαχτική δαιμονική μορφή εισβάλλει στην πραγματική ζωή των ανθρώπων και την κάνει συντρίμια; Το είπε και ο ποιητής μας Γιώργος Σεφέρης, υποδεικνύοντας το «μυθιστόρημα» ως τον μόνο εφικτό τρόπο αναμέτρησής μας με την αλήθεια :

«Κι α σου μιλώ με παραμύθια και παραβολές
είναι γιατί τ' ακούς γλυκότερα, κι η φρίκη
δεν κουβεντιάζεται γιατί είναι ζωντανή
γιατί είναι αμίλητη και προχωράει».
[Γ. Σεφέρης, «Τελευταίος Σταθμός»]

Η φρίκη είναι αμίλητη, σιωπηλή. Το παραμύθι, είτε ως ποίηση είτε ως μυθιστόρημα, κάνει τη σιωπή της ιστορίας των νεκρών να ακουστεί ως λόγος ζωντανών προσώπων. Για να γίνει όμως αυτό, για να γίνει η απάνθρωπη σιωπή της Ιστορίας ανθρώπινος λόγος, πρέπει πρώτα ο μυθιστοριογράφος – ποιητής, και έπειτα με τη σειρά του ο αναγνώστης, να δώσουν στα ονειροφαντάσματα της Ιστορίας, στις αμίλητες αυτές σκιές των νεκρών, να πιούν αίμα, όπως έκανε κι ο Οδυσσεύς, όταν κατέβηκε στον κάτω κόσμο, για να συναντήσει εκεί τις ψυχές των δικών του νεκρών. Για να μιλήσουν οι νεκροί της Ιστορίας πρέπει εμείς οι ζωντανοί, συγγραφείς και αναγνώστες, να τους δώσουμε το αίμα μας, δηλαδή τον χρόνο μας, την προσοχή μας, τη συγκίνησή μας, τη δημιουργική μας φαντασία, τη ζωή μας εντέλει.

Έτσι μόνο θα ακολουθήσουμε την αντίστροφη πορεία από αυτήν που περιγράφουν οι στίχοι από το τραγούδι «Ρόζα» του Άλκη Αλκαίου, που ως μότο κοσμεί το αντί προλόγου εισαγωγικό κείμενο της Σωτηρίας Μαραγκοζάκη στο βιβλίο της *Ο ύπατος της Σμόρνης*. «Πώς η ανάγκη γίνεται Ιστορία / πώς η Ιστορία γίνεται σιωπή...». Και πώς εντέλει, συνεχίζω εγώ, αυτή η αβάσταχτη σιωπή, χάρη στη διαμεσολάβηση του μυθιστορήματος και της ποίησης, γίνεται λόγος. Ανθρώπινος λόγος, που οδηγεί σε μια άλλου είδους κατανόηση της Ιστορίας και της ανάγκης που την κυβερνά.

Η σιωπή της Ιστορίας, η σιωπή των νεκρών δεν ταυτίζεται με την ανυπαρξία και το αδιαπέραστο και σκοτεινό μηδέν. Η σιωπή της Ιστορίας, η σιωπή των νεκρών είναι, αν το

θέλετε, ένα μηδέν που μας προσκαλεί να το διανοίξουμε για να φτάσουμε σε κάτι πολύ περισσότερο από ένα κρυμμένο νόημα. Η σιωπή της Ιστορίας, η σιωπή των νεκρών είναι ένα τίποτε, ένα μηδέν, το οποίο όμως μας προσκαλεί να το διανοίξουμε για να φτάσουμε σε μια εμπειρία νοήματος ζωής κι όχι απλά σε μια ακόμη ιδεολογία. Για να το πω πιο συγκεκριμένα. Η σιωπή της Ιστορίας, την οποία αφουγκράζεται με τόση ευαισθησία η Σωτηρία Μαραγκοζάκη, μοιάζει με το φύσημα του αγέρα σε ένα πευκοδάσος. Τη νύχτα, όταν ο αγέρας περνάει μέσα από τα βελόνια των πεύκων, ακούγεται κάτι σαν ψίθυρος. Ή «σαν ένα περίεργο τραγούδι, σαν ψυχές που κατάργησαν το θάνατο, τη στιγμή που ξαναρχίζουν να γίνονται δέρμα και χείλια». Ο ποιητής και ο μυθιστοριογράφος διαθέτουν το σπάνιο εκείνο αντί που τους επιτρέπει να ακούν τη σιωπή της Ιστορίας, τη σιωπή των νεκρών, σαν ψίθυρο και αυτόν το ψίθυρο να τον μεταμορφώνουν σε λόγο ζωντανών ανθρώπων. Δεν μας δίνουν λοιπόν ο ποιητής κι ο μυθιστοριογράφος απλώς ένα νόημα, όπως κάνει, ας πούμε, ο ιστορικός. Ο ποιητής κι ο μυθιστοριογράφος μας δίνουν με την ποίηση και το μυθιστόρημα την εμπειρία αυτού του νοήματος. Δεν διαβάζουμε απλώς την Ιστορία, αλλά τη ζούμε. Και τότε είναι που οι ψυχές των νεκρών καταργούν το θάνατο και «ξαναρχίζουν να γίνονται δέρμα και χείλια», όπως μας θυμίζει κι ο ποιητής μας².

Αυτή η αντίστροφη πορεία από τη σιωπή των νεκρών στον ψίθυρο και από εκεί στην αποκάλυψη, μέσω του λόγου, των αθέατων όψεων της Ιστορίας είναι μία σχεδόν μαγική διεργασία, την οποία μόνο η ποίηση και το μυθιστόρημα μπορούν να προκαλέσουν. Το ιστορικό μυθιστόρημα –και αυτό το λογοτεχνικό είδος υπηρετεί επάξια η Σωτηρία Μαραγκοζάκη με τον *ύπατο της Σμύρνης*– είναι πολύ πιο ευρύχωρο από την επιστημονική ιστοριογραφία, καθώς μέσα του έχουν θέση όλα. Όχι μόνο η ανθρωπότητα ως αφαίρεση αλλά και ο συγκεκριμένος με όνομα, σάρκα και οστά πάσχων άνθρωπος, με το μεγαλείο και τις μικρότητές του. Όχι μόνο η λογική αλλά και το παράλογο. Όχι μόνο η πραγματικότητα αλλά και το όνειρο. Εντέλει στο ιστορικό μυθιστόρημα έχουν θέση όχι μόνο το ιστορικό αλλά και το ανιστορικό στοιχείο, ο μύθος δηλαδή, που μας κάνει να νιώθουμε δικά μας τα ξένα βάσανα και να δακρύζουμε, όταν τα βλέπουμε στο θέατρο σε μια αρχαία τραγωδία. Όπως καλή ώρα η Αννέζα η Τσιριγώτισσα ηρωίδα του βιβλίου, που έζησε σαν σε όνειρο εν εγρηγόρσει την καταστροφή της Σμύρνης, πριν ακόμη αυτή συντελεστεί ιστορικά, παρακολουθώντας τον θρήνο των αιχμάλωτων γυναικών, μετά την καταστροφή της Τροίας στις *Τρωάδες* του Ευριπίδη. Η πυρπολημένη Τροία του μύθου προοικονομεί όλες τις πυρπολημένες πόλεις, που γνώρισε και θα γνωρίσει η Ιστορία. Λες και βλέπουμε στο όνειρό μας (μύθος) αυτό που θα ζήσουμε κάποτε σε πραγματικό χρόνο (Ιστορία). Αυτό που θα ζήσουμε ως Ιστορία το έχουμε ήδη ονειρευτεί ως μύθο, ως παραμύθι με εικόνες. Και εδώ, σ'

² Γιώργος Σεφέρης, *Ποιήματα*, «Ο Στράτης Θαλασσινός περιγράφει έναν άνθρωπο, 5. Άντρας», εκδ. Ίκαρος 1985, σελ. 122.

αυτή την εμπειρία της συνάντησης ονειρικού και πραγματικού, μύθου και Ιστορίας, βρίσκεται το θεμέλιο και η δύναμη του ιστορικού μυθιστορήματος.

Όταν ζούμε οι ίδιοι την πραγματική φρίκη στην Ιστορία χάνουμε τα λογικά μας, όπως η Αννέζα, και είτε βγάζουμε κραυγές πόνου είτε βυθιζόμαστε σε μια σκοτεινή σιωπή. Όταν όμως εμπιστευόμαστε τους εαυτούς μας στη μαγεία του μυθιστορηματικού λόγου, του *ύπατου της Σμύρνης* της Σωτηρίας Μαραγκοζάκη εν προκειμένω, ονειρευόμαστε με ανοιχτά μάτια και αποκτούμε έτσι πληρέστερη κατανόηση της Ιστορίας.

Μπορούμε πλέον να σκεφτούμε την Ιστορία κι όχι να την υποστούμε χωρίς σκέψη ως θύτες ή ως θύματα. Και αυτή η εμπειρία της βιωμένης αισθητικά ιστορικής γνώσης είναι μοναδική, πιο ανθρώπινη και πιο ελληνική, αν το θέλετε, από οποιαδήποτε άλλη επιστημονική ή επιστημονικοφανή ιστορική γνώση. Ας μην ξεχνάμε ότι τόσο η *Ιλιάδα* του Ομήρου, όσο και η Ιστορία του Θουκυδίδη, αποτελούν μια ποιητική, η πρώτη, και μια θεατρική – τραγική, η δεύτερη, ανάγνωση της ανθρώπινης ιστορίας. Η ελληνική προσέγγιση της Ιστορίας από τον Όμηρο μέχρι τον Σεφέρη υπήρξε ποιητική-μυθιστορηματική. Θέμα γούστου, αν το θέλετε. Ελληνικού γούστου, ελληνικής προτίμησης για τα παραμύθια και τις παραβολές.

Κυρίες και κύριοι, με αφορμή το βιβλίο της Σωτηρίας Μαραγκοζάκη *Ο ύπατος της Σμύρνης* μίλησα για την αξία της μυθιστορηματικής γραφής σε ό,τι αφορά στην ανάπτυξη ιστορικής συνείδησης καθαρής από ιδεοληψίες. *Ο ύπατος της Σμύρνης* χάρη στον πολυφωνικό του χαρακτήρα είναι ένα μυθιστόρημα ανοιχτό κι όχι τελειωμένο. Ο αναγνώστης, αφού διεξέλθει τις 403 σελίδες καθαρού μυθιστορηματικού λόγου, βρίσκεται πάλι στην αρχή, όμως δεν είναι πια ο ίδιος. Έχει αλλάξει. Έχει αποκτήσει πολυεδρική όραση. Έχει δει τα γεγονότα και την προσωπικότητα του Αριστείδη Στεργιάδη μέσα από τα μάτια, όχι μόνο των εννέα διαφορετικών από ηλικιακή, μορφωτική, κοινωνική και πολιτική άποψη κύριων αφηγητών, αλλά και μέσα από τα δευτερεύοντα πρόσωπα, με τα οποία σχετίζονται και διαλέγονται αυτοί οι κύριοι αφηγητές.

Μπορεί, αν θέλει, να προσθέσει κι ο ίδιος ο αναγνώστης τη δική του ετυμηγορία για τον Αριστείδη Στεργιάδη. Μπορεί και όχι. Οποσδήποτε όμως ξέρει καλά ότι οι εννέα κύριοι αφηγητές του μυθιστορήματος ανοίγουν τον δρόμο και για άλλες ερμηνείες, τόσες όσοι και οι αναγνώστες του βιβλίου. Ένα καλό μυθιστόρημα δεν τελειώνει ποτέ. Ένα καλό μυθιστόρημα μπορεί να έχει αρχή, αλλά δεν έχει τέλος. Η δύναμη ενός καλού ιστορικού μυθιστορήματος δεν βρίσκεται στις οριστικές απαντήσεις σε ιστορικά ζητήματα, αλλά στην αναζωογόνηση αυτών τούτων των ερωτημάτων. Και το βιβλίο της Σωτηρίας Μαραγκοζάκη αρχίζει από τη σιωπή του ύπατου αρμοστή της Σμύρνης, του ιστορικά αμφιλεγόμενου και αντιφατικού Αριστείδη Στεργιάδη, για να ανασύρει από τη λήθη ερωτήματα, που ξεπερνούν κατά πολύ τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο της Μικρασιατικής τραγωδίας και φτάνουν μέχρι σήμερα, για να μας θυμίζουν ότι ίσως βρισκόμαστε πάλι θεατές σε ένα θέατρο όπου παίζεται η δική μας ζωή χωρίς να το ξέρουμε.

Ποιος ήταν ο ρόλος του ύπατου αρμοστή της Σμύρνης Αριστεΐδη Στεργιάδη, την περίοδο της ελληνικής διοίκησης της Σμύρνης από το 1919 έως το 1922; Πώς αποτιμάται το έργο του; Και πάνω από όλα, ποια ευθύνη έχει για τη σφαγή από τους Τούρκους εθνικιστές του Κεμάλ χιλιάδων αμάχων, λόγω της απαγόρευσης εξόδου τους από τη Μικρασία προς τα λιμάνια της Ελλάδας; Αυτά θεωρώ πως είναι τα κύρια ερωτήματα, που φέρνει στο προσκήνιο το ιστορικό μυθιστόρημα της Σωτηρίας Μαραγκοζάκη. Οι απαντήσεις σ' αυτά ποικίλουν ανάλογα με την οπτική γωνία των αφηγητών.

Βέβαια, αυτό που ενδιαφέρει στο ιστορικό μυθιστόρημα, και στη λογοτεχνία γενικότερα, δεν είναι μόνο οι αλήθειες που λέει, αλλά κυρίως το πώς τις λέει. Και εδώ θα σταθώ λίγο παραπάνω και θα μιλήσω για το πώς λέγονται οι αλήθειες σ' αυτό το μυθιστόρημα.

Πολυφωνικό μυθιστόρημα χαρακτηρίζεται *Ο ύπατος της Σμύρνης* γιατί ακούμε τη φωνή πολλών προσώπων.

Μιλούν ο κομμουνιστής δάσκαλος από τη Μακεδονία και στρατιώτης τώρα στη Μικρασία η Αννέζα, μια απλή κοπέλα από τα Κύθηρα που αναζήτησε καταφύγιο και στέγη στη Σμύρνη για τον μεγάλο της έρωτα, τον Θεοδωρή ο μετριοπαθής καθηγητής και συνεργάτης του διάσημου Έλληνα μαθηματικού Κωνσταντίνου Καραθεοδωρή στο υπό ίδρυση Ιωνικό Πανεπιστήμιο· ο Γραμματέας Β' του Αριστεΐδη Στεργιάδη· ο διάκονος και έμπιστος γραμματικός του μητροπολίτη Χρυσοστόμου Σμύρνης· η Έλδα Λαμπίση, νεαρή Σμυρνιακή δημοσιογράφος, συνεπαρμένη από το εθνικό ιδεώδες και από τον ανερχόμενο τότε φεμινισμό· η μικρή Μαρίκα, που η καταστροφή της Σμύρνης την άφησε ορφανή από γονείς· ο ξένος ανταποκριτής των *New York Times* και ο Αμέτ, ο Τουρκοκρητικός σωματοφύλακας του Αριστεΐδη Στεργιάδη. Αυτά είναι τα κύρια πρόσωπα του μυθιστορήματος. Ακούμε όμως τη φωνή και άλλων προσώπων, άμεσα ή έμμεσα.

Αλλά σ' αυτό το μυθιστόρημα δεν είναι μόνο που ακούμε τη φωνή εννέα διαφορετικών κύριων προσώπων και μάλιστα να μιλούν στη δική τους ιδιόλεκτο, σε διαφορετικές περιστάσεις της ταραγμένης τριχρονής ελληνικής διοίκησης της Σμύρνης.

Δεν είναι μόνο που ακούμε τη φωνή τους σε ποικίλες μορφές εκφοράς λόγου (γραπτού και προφορικού) και ύφους (αφήγηση σε τρίτο πρόσωπο, διάλογος, μονόλογος, ημερολόγιο, δημοσιευμένες πολεμικές ανταποκρίσεις, υπηρεσιακές αναφορές, παραληρηματικός μονόλογος ως αγόρευση υπεράσπισης σε υποτιθέμενο δικαστήριο, κ.α).

Δεν είναι που βρίσκουμε εκκλησιαστικούς ύμνους και ιερά κείμενα, κρητικές μαντινάδες και μοιρολόγια, στίχους από τον Ερωτόκριτο και τον Καβάφη, λαϊκές παροιμίες και πολιτικά τραγούδια εποχής, αυθεντικά δημοσιεύματα από τον τύπο, αποσπάσματα από

επιστολές ιστορικών προσώπων, όπως η επιστολή του μητροπολίτη Χρυσοστόμου προς τον Βενιζέλο λίγες ώρες πριν την καταστροφή της Σμύρνης.

Δεν είναι που ακούμε τους Τουρκοκρητικούς να μιλούν την κρητική τους διάλεκτο και τους Σμυρνιούς να μιλούν τη σμυρναϊκή ντοπιολαλιά, ξεχασμένη σήμερα, με ενσωματωμένες οργανικά σ' αυτήν τις τούρκικες λέξεις. [Αξίζει εδώ να αναφερθεί το πολύ χρήσιμο στην περίπτωση αυτή γλωσσάρι στο τέλος του βιβλίου, για να μπορεί ο αναγνώστης να απολαύσει τον λόγο στην πρωτογενή του μορφή].

Η δύναμη του πολυφωνικού αυτού μυθιστορήματος προχωρεί πολύ πιο πέρα από τα λόγια των αφηγητών του, καθώς δίνει φωνή ακόμη και στη φρίκη και στην απόγνωση του ανθρώπου που χάνει τα λογικά από τον πόνο [ο παραλογισμός της Αννέζας, σελ. 366-369]. Η δύναμη του πολυφωνικού αυτού μυθιστορήματος βρίσκεται εντέλει στο ότι με τις εικόνες του δίνει φωνή σε όλο το φάσμα των ανθρώπινων συναισθημάτων που κυμαίνονται από τη σπαρακτική κραυγή έως την αβάσταχτη σιωπή.

Αυτά νομίζω πως αρκούν για το πώς λέγονται οι αλήθειες. Δυο λόγια τώρα γι' αυτές τις αλήθειες και με αυτά τα λόγια θα κλείσω.

Στα παραπάνω κύρια ερωτήματα που προανέφερα, σχετικά με την προσωπικότητα του Αριστείδη Στεργιάδη και τη δική του ευθύνη για την καταστροφή της Σμύρνης και τη σφαγή του άμαχου πληθυσμού, το μυθιστόρημα δίνει μέσα από τις αφηγήσεις των προσώπων διάφορες απαντήσεις, που μεταξύ τους συγκλίνουν ή αποκλίνουν λιγότερο ή περισσότερο. Αφήνει, όπως είπαμε, περιθώριο και στον αναγνώστη να προσθέσει τη δική του. Ωστόσο, η αξία του πολυφωνικού αυτού μυθιστορήματος, σε ό,τι αφορά στην προσέγγιση της αλήθειας, δεν βρίσκεται τόσο στις λίγο πολύ γνωστές ιστορικές ερμηνείες, αναπόφευκτα ιδεολογικές στον πυρήνα τους, που τις ακούμε ακόμη μια φορά πίσω από τις μάσκες των προσώπων, που αφηγούνται τις δικές τους ιστορίες και διαλέγονται με άλλα πρόσωπα. Αυτές οι ιστορικές ερμηνείες είναι γνωστές και τις ξαναθυμόμαστε.

Ποιος φταίει για την καταστροφή; Ο Βενιζέλος, ο βασιλιάς, η παραφροσύνη του Στεργιάδη, ο εθνικός διχασμός, η εθνικιστική υστερία και η τύφλωση της ελληνικής αστικής τάξης, οι σύμμαχοι που μας πρόδωσαν, τα συμφέροντα της ντόπιας και ξένης πλουτοκρατίας, ο ιμπεριαλιστικός ανταγωνισμός των μεγάλων καπιταλιστικών κρατών, οι κομμουνιστές με την προπαγάνδα τους στο μέτωπο, η Σοβιετική Ένωση που στήριζε τους εθνικιστές του Κεμάλ και άλλοι (συγκεκριμένα πρόσωπα ή ιστορικές αφαιρέσεις). Ωστόσο, πέρα από αυτές τις ερμηνείες, που όλες τους είναι ιστορικά τεκμηριωμένες και ιδεολογικά φορτισμένες, το ιστορικό μυθιστόρημα της Σωτηρίας Μαραγκοζάκη, χάρη στον θεατρικό του χαρακτήρα, προσφέρει άλλη μία ερμηνεία, ανιστορική και υπεριστορική στην ουσία της, την οποία εγώ θα την ονόμαζα *τραγική*.

Η τραγική ερμηνεία της Ιστορίας, την οποία υπαινικτικά προτείνει το ιστορικό αυτό μυθιστόρημα πίσω από τις φωνές των προσώπων του, δεν καταργεί την Ιστορία, όπως εμείς την ξέρουμε ως γεγονότα που συνέβησαν μέσα στον ιστορικό χρόνο, αλλά την υπερβαίνει, καθώς την προσεγγίζει από τη σκοπιά του ανιστορικού ελληνικού μύθου. Θυμίζω τις σελίδες 258-260 του μυθιστορήματος, όπου οι Σμυρνιοί παρακολουθούν ως θεατές τη θεατρική παράσταση των *Τρωάδων* του Ευριπίδη στη Σμύρνη. Αυτήν την τραγωδία θα τη ζούσαν και οι ίδιοι σε λίγο.

Η τραγική ερμηνεία της Ιστορίας μας προτείνει μια θέαση των γεγονότων από ψηλά. Μας καθιστά μάρτυρες - θεατές της ανθρώπινης Ιστορίας ως ενός πανάρχαιου δράματος, που εκτυλίσσεται χωρίς τελειωμό μπροστά στα μάτια μας, και μπορεί και τώρα ακόμη να το ζούμε και να μην το έχουμε συνειδητοποιήσει, όπως άλλωστε δεν το είχαν συνειδητοποιήσει και οι Έλληνες της Σμύρνης, όταν με ενθουσιασμό υποδέχονταν τον ελληνικό στρατό, που τους έφερνε την ελευθερία, τον Μάιο του 1919. Ματωμένη ήταν αυτή η ελευθερία, σαν τη γαλανόλευκη σημαία που κρέμασε η Αννέζα στο κατώφλι του σπιτιού της, 2 του Μάη του 1919 [σελ. 66].

Η τραγική ερμηνεία της Ιστορίας που υπαινίσσεται η Σωτηρία Μαραγκοζάκη είναι περισσότερο αποκάλυψη της τραγικής γνώσης και λιγότερο μια ακόμη λογική εξήγηση των ιστορικών γεγονότων. Κανείς από τους πρωταγωνιστές και από τους κομπάρσους αυτού του δράματος, που λέγεται Ιστορία, δεν γνωρίζει τη σημασία που έχουν οι εκτιμήσεις, οι αποφάσεις και οι πράξεις του. Ακόμη και ο ευφυέστατος Βενιζέλος, εγκλωβισμένος στην ίδια την πολιτική του ευφυΐα και στην αυτοπεποίθησή του, κάνει λάθος εκτιμήσεις, όπως όλοι οι χαρισματικοί ηγέτες από την εποχή του Περικλή. Αλλά και ο μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος, που πιστεύει ότι ο θεός δεν θα αφήσει τη Σμύρνη να χαθεί, δοκιμάζεται όταν βλέπει αναπόφευκτη την καταστροφή και βρίσκει λύτρωση στην εθελούσια αποδοχή του μαρτυρίου του όπως άλλωστε δοκιμάζεται και ο Χριστός στον Σταυρό και αποδέχεται εκούσια το μαρτύριο. «Κανείς δεν ξέρει, μόνο ο θεός». Αυτό το επαναλαμβάνουν συνεχώς οι Έλληνες τραγικοί ποιητές στις τραγωδίες τους.

Και όμως η τραγική αυτή ανάγνωση της Ιστορίας, που έντεχνα υπαινίσσεται το μυθιστόρημα της Σωτηρίας Μαραγκοζάκη, μας προσφέρει, όπως άλλωστε το αρχαίο δράμα, την *τραγική γνώση*. Πρόκειται για μια γνώση, που κατά ένα περίεργο τρόπο, σχεδόν μαγικό, θα λέγαμε, μας αποκαλύπτει αυτά που βρίσκονται πέρα από τον περιορισμένο ορίζοντα θέασης του καθενός μας, για να μας οδηγήσει έτσι στην αποδοχή του ανθρώπινων ορίων και εντέλει, κάποιες μοναδικές στιγμές αυθυπέμβασης, ακόμη και στη συμφιλίωσή μας με το ανθρώπινο και το ιστορικό μας πεπρωμένο. «Γεννηθήτω το θέλημα σου», θα έλεγε ο πιστός χριστιανός Ρωμικός. «Έτσι το 'θέλαν οι θεοί», θα έλεγε ένας αρχαίος Έλληνας ειδωλολάτρης. Και ο Σμυρνιός, πάντοτε πρόσφυγας, Γιώργος Σεφέρης, που εκφράζει τον καημό της Ρωμοσύνης και διαθέτει όσο κανείς άλλος ποιητής μας τραγική αίσθηση της Ιστορίας, θα

έφτανε στην ομολογία αυτής της τραγικής γνώσης στους παρακάτω τελευταίους στίχους από την ποιητική του συλλογή «Μυθιστόρημα ΚΔ΄» (1934).

Ἐδῶ τελειώνουν τὰ ἔργα τῆς θάλασσας, τὰ ἔργα τῆς ἀγάπης.

Ἐκεῖνοι πού κάποτε θὰ ζήσουν ἐδῶ πού τελειώνουμε

ἂν τύχει καὶ μαυρίσει στὴ μνήμη τους τὸ αἷμα καὶ ξεχειλίσαι

ἄς μὴ μᾶς ξεχάσουν, τὶς ἀδύναμες ψυχὲς μέσα στ' ἀσφοδίλια,

ἄς γυρίσουν πρὸς τὸ ἔρεβος τὰ κεφάλια τῶν θυμάτων:

Ἐμεῖς πού τίποτε δὲν εἶχαμε θὰ τοὺς διδάξουμε τὴ γαλήνη.

Ας κρατήσουμε στη μνήμη την τελευταία λέξη του ποιητή μας, τη λέξη «γαλήνη», που είναι η μοναδική «τελεία» με την οποία θα μπορούσε να κλείσει ποτέ ένα ιστορικό μυθιστόρημα. Έχω την αίσθηση ότι η τελευταία λέξη στην παραληρηματική αγόρευση του ύπατου της Σμύρνης Αριστεΐδη Στεργιάδη, πριν την απόλυτη σιωπή του, η λέξη «τελεία», η τελευταία λέξη του μυθιστορήματος της Σωτηρίας Μαραγκοζάκη, σ' αυτήν τη «γαλήνη» παραπέμπει.

Δημήτρης Βλάχος, Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων Ν. Ροδόπης

Άβδηρα, Τετάρτη 24 Ιουλίου 2013